STEFAN ZWEIG

Castellio Calvin'e Karşı

ya da Bir Vicdan Zorbalığa Karşı

Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt

İletişim Yayınları 2630 • Dünya Edebiyatı 246
ISBN-13: 978-975-05-2429-5
© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)
1. BASKI 2018, İstanbul

DİZİ YAYIN YÖNETMENİ Murat Belge
YAYINA HAZIRLAYAN Güneş Akkor
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Paul Klee, "Kozmik Kompozisyon", 1919
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEFAN ZWEIG

Castellio Calvin'e Karşı

ya da Bir Vicdan Zorbalığa Karşı

Castellio gegen Calvin
oder Ein Gewissen gegen die Gewalt

ÇEVİRENLER
Mustafa Topal - Kıvanç Koçak

KIVANÇ KOÇAK'IN ÖNSÖZÜYLE

iletişim

STEFAN ZWEIG 28 Kasım 1881'de bir tekstil fabrikatörünün oğlu olarak Viyana'da doğdu. İlkgençlik günlerinden itibaren çeşitli gazetelerde şiirleri ve yazıları yayımlandı. 1899'da Viyana'daki *Neuen Freien Presse* gazetesinin kültür sanat sayfasında çalışmaya başladı. 1901'de şiirlerinden oluşan ilk kitabını çıkardı: *Silberne Saiten* (Gümüş Teller). Baudelaire, Verlaine ve Verhaeren'den çeviriler yaptı. Berlin ve Viyana'da Germanistik, Romanistik ve felsefe eğitimi gören Zweig, Viyana Üniversitesi'nde Hippolyte Taine üzerine yaptığı çalışmasıyla 1904'te felsefe doktoru unvanını aldı. Hikâye, novella, tiyatro gibi çok çeşitli türlerde birbiri ardına eserleri yayımlanmaya başladı. Avrupa'nın çeşitli ülkelerine yaptığı geziler yanında Hindistan'a, Amerika'ya ve Küba'ya da gitti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Avusturya Savaş Bakanlığı Savaş Arşivleri'nde, bir yandan da *Donauland* gazetesinde çalıştı. Savaş karşıtı, pasifist açıklamalarıyla dikkat çekti. Savaş sonunda bakanlıktaki görevinden ayrılıp kısa bir dönem İsviçre'de yaşadı. 1919'da Salzburg'daki evine döndü, ertesi yıl Friederike von Winternitz'le evlendi. Üretkenliğini hiç kaybetmeden yazan Zweig'ın 1928'e kadar *Korku*, *Üç Usta*, *Amok Koşucusu*, *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu*, *Kendileriyle Savaşanlar* gibi kitapları yayımlandı. Aynı yıl Tolstoy'un 100. yaş kutlamaları dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne gitti. Romain Rolland, H.G. Wells, Rainer Maria Rilke, Hermann Hesse, Sigmund Freud, Franz Werfel, Richard Strauss, Paul Valery, Arthur Schnitzler gibi isimlerle yakın dostlukları oldu. 1933 yılında Nazilerin yaktığı binlerce yasak kitap arasında Yahudi asıllı Zweig'ın kitapları da vardı. 1934'te Salzburg'daki evinin Naziler tarafından aranması üzerine İngiltere'ye göç etmeye karar verdi. Ardından ilk kez Güney Amerika'ya gitti. Bu dönemde *Roterdamlı Erasmus-Zaferi ve Trajedisi*, *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar*, *Castellio Calvin'e Karşı ya da Bir Vicdan Zorbalığa Karşı* gibi kitapları yayımlanan Zweig, 1937'de Salzburg ve Viyana'ya son kez gittikten sonra Paris, Londra gibi şehirlere uzun süreli seyahatler yaptı. 1938'de karısından boşandı, bir yıl sonra sekreteri Charlotte "Lotte" Altmann'la evlendi. Çift, önce Londra'ya daha sonra Bath'a yerleşti; Zweig, İngiliz vatandaşlığını aldı. Çeşitli konferanslara ve etkinliklere de katılarak New York'tan Şili'ye, Venezuela'dan Rio de Janeiro'ya birçok ülkeyi gezmeye devam etti, kısa süreli de olsa buralarda yaşadı. 1941'de otobiyografisi *Dünün Dünyası* yayımladı. Aynı yıl Brezilya'da Petropolis şehrine taşındı. Savaşsız, birleşik bir Avrupa ideali peşindeki Zweig, İkinci Dünya Savaşı ve Nazi vahşeti karşısında büyük bir bunalıma girmişti. Avrupa'nın barbarlığa tamamen teslim olduğu yönündeki düşüncesini kafasından atamayan Zweig, üzerinde çalıştığı son eseri olan *Satranç*'ı tamamladıktan kısa süre sonra 22 Şubat 1942'de karısıyla birlikte yüksek dozda veronal alarak intihar etti.

Yayıncının notu: Kitaptaki dipnotların tamamı çevirmenlere aittir.

Gelecek nesiller, ortalık çoktan aydınlanmışken,
bizim bir kez daha böylesi koyu bir karanlık içinde
yaşamak zorunda kalmamızı kavrayamayacaklar.

– CASTELLIO, *De arte dubitandi*, 1562

ÖNSÖZ

"HER CALVIN'E KARŞI DAİMA BİR CASTELLIO AYAĞA KALKAR"

KIVANÇ KOÇAK

Stefan Zweig, büyük bir edebiyatçı olduğunu sadece onlarca dile çevrilen ve milyonlarca satılan novella, öykü ve romanlarıyla değil kaleme aldığı biyografilerle, çeşitli tarihsel kişiler üzerine yazdığı daha küçük çaplı monografileriyle de göstermiş bir yazar. Şiirden tiyatro oyunlarına edebiyatın hemen her alanında üretken bir yazar olan Zweig'ın, insanların hayat hikâyelerini etraflı biçimde inceleme, değerlendirme tutkusu kendini ilk kez 1910'da kaleme aldığı, şiirlerini Almancaya da çevirdiği ve çok etkilendiği Belçikalı şair Emile Verhaeren'in biyografisiyle gösterir. Zweig, bir tür "gönül borcu" olarak da gördüğü bu çalışmadan on yıl sonra, 1920'li yıllardan itibarense dünyaya yön veren, dünya tarihini etkileyen kişiler üzerine biyografik-monografik çalışmalarını yoğunlaştırır. Bunları tarihsel bir döküm içinde kabaca vermek gerekirse: "Dünyanın Mimarları" adını verdiği dizinin ilk kitabı olan *Üç Usta - Balzac, Dickens, Dostoyevski* (1920), *Romain Rolland* (1921), "Dünyanın Mimarları" dizisinin ikinci kitabı *Şeytanla Savaş - Hölderlin, Kleist, Nietzsche* (1925), *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar - On Dört Tarihsel Minyatür*[1] (1927), "Dünya-

1 Her ne kadar Zweig bu kitapta kişilerden çok dünyanın gidişatını belirleyen kimi olaylara yoğunlaşsa da Fatih Sultan Mehmet'ten Lenin'e, ele aldığı olayların ana figürü olan kişileri yine tam bir yetkinlikle sergiler.

nın Mimarları" dizisinin son kitabı *Kendi Hayatlarının Üç Şairi - Casanova, Stendhal, Tolstoy* (1928), *Joseph Fouché* (1929), *Ruh Yoluyla Tedavi - Mesmer, Mary Baker Eddy, Freud* (1931), *Marie Antoinette* (1932), *Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi* (1934), *Mary Stuart* (1935), *Castellio Calvin'e Karşı* (1936), *Macellan* (1938) ve ölümünden sonra yayımlanan *Montaigne* (1942), *Amerigo* (1944), *Balzac* (1946).

1920'lerden itibaren zaten çok tanınan ve okunan bir yazar olan Stefan Zweig'ı, ele aldığı kişiyi biyografiye göre daha kısa ve dar bir kapsamda ele alan monografilerden[2] daha net biyografik metinlere yöneltenin aslında okurlarının onun yazdıklarına gösterdiği büyük tutku olduğunu söylemek yanlış olmaz:

> (...) küçücük bir kitabım olan ve tüm okullarda okutulan *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar* çok kısa bir süre içinde Insel Yayınevi'nde iki yüz elli bin basıldı. Birkaç yıl içinde, bana göre bir yazarın sahip olabileceği başarının en güzeline ulaştım: Her yeni kitabımı bekleyen, her yeni kitabımı satın alan, bana güvenen ve güvenlerini boşa çıkarmak istemeyeceğim bir okur topluluğum, bir grubum vardı. Bu grup gittikçe büyüdü; yayımlanan her kitabım Almanya'da daha ilk gün, gazetelerde tek bir ilan dahi çıkmadan yirmi bin adet satılıyordu. (...) İşte böyle bir dönemde zevk için bir kitap yazdım: Fouché'nin biyografisini; kitabı yayıncıma gönderdiğimde derhal on bin basacağını söyledi. Hemen yanıt verip bu kitaptan fazla basmaması için yalvardım: Fouché'nin antipatik bir figür olduğunu, kitapta kadınlarla ilgili tek bir bölüm olmadığını ve kitabın kesinlikle büyük bir okuyucu kitlesinin ilgisini çekmeyeceğini, iyisi mi önce sadece beş bin basmasını söyledim. Bir yıl içinde bu kitap Almanya'da elli bin adet

2 "Ünlü bir kimsenin hayatını, kişiliğini, eserlerini, başarılarını ayrıntılarıyla ele alan veya bilimsel bir alanda özel bir konu ya da sorun üzerine yazılan inceleme yazısına monografi (tek yazı) denir. Monografide herhangi bir yer, bir eser, bir yazar, tarihî bir olay, bilimsel bir alana ait bir sorun özel bir görüşle veya bakış açısıyla değerlendirilebileceği gibi bir konu üzerinde derinlemesine bir inceleme de yapılabilir." https://www.turkedebiyati.org/yazi_turleri/biyografi.html

basıldı, bugün kitaplarımdan tek bir satırın bile okunmasının yasaklandığı aynı Almanya'da.[3]

Şunu çekinmeden ifade etmekte sakınca yok: Edebiyat tarihinde Zweig gibi kaleminin gücünü, edebiyattaki ustalığını biyografi-monografi yazarı olarak da sergileyebilen başka bir yazar daha gösterebilmek epey zor. Yazdığı biyografilerin hâlâ tekrar tekrar basılıyor olduğunu düşündüğümüzde okurun da bunu bu şekilde değerlendirdiğini Zweig'ın otobiyografisinden yaptığımız alıntı da açıkça göstermiyor mu?

Yaptığı derin ve uzun araştırmalar sonucu ele aldığı kişilerin hayat öykülerini eksiksiz denilebilecek biçimde toparlama becerisi yanı sıra karakterlerin psikolojik tahlilini de son derece derinlikli olarak yapabilmesi şüphesiz Zweig'ın en güçlü yanı. Biyografik anlatımdaki ustalığının da büyük ölçüde buradan kaynaklandığı rahatlıkla söylenebilir. İnsanın, onun yazdığı biyografileri okurken aslında sadece bir döneme tanıklık etmenin ötesinde, o dönemin içindeymiş gibi hissedebilmesini de sağlayan şey aslında tam da bu ustalıkta gizli gibidir nitekim. Söz konusu kişilerin dünyaya bakışlarının arkasında yatanları, ruhlarının soyulmamış yanlarını maharetle ortaya çıkarmakta adeta bir uzmandır Zweig.

* * *

Ancak Zweig'ın biyografik çalışmalarına bakıldığında gözden kaçmaması gereken bir nokta daha var kanımca: 1920'lerin sonlarından itibaren –*Fouché*'yle birlikte başladığını söyleyebileceğimiz biçimde– üzerine çalıştığı isimleri, bizzat kendi yaşadığı politik ortamla ve hayatla birlikte düşünmek gerekliliği.

Zweig, otobiyografisi *Dünün Dünyası*'nda da çeşitli defalar belirttiği gibi hiçbir zaman politik bir insan olmamış, politikadan hiç hoşlanmamış; "politik şahsiyetlere yaklaşmaya çekin[miş]";[4] hiçbir

3 Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, çev. Gülperi Sert, Can Yayınları, 3. baskı, 2013, s. 366.

4 Zweig, s. 393.

zaman bir partiye üye olmamış, asla politikayla ilgilenmemiş, yıllarca seçmenlik hakkını bile kullanmamıştır.[5] Nitekim Gestapo'nun yaptığı araştırmalarda da "politikaya bulaştığına dair hiçbir şey" bulunamamıştır.[6] Ancak hümanizm değerleriyle yoğrulmuş, "Avrupa'nın birliği" fikrine sonuna kadar inanan Zweig, gerçek bir "dünya vatandaşı" olma duygusuyla 1920'lerin sonlarından itibaren yükselen Nazizme ve Hitler'e karşı duyduğu tepkiyi de saklamamıştır. 1942'de intihar ederek hayatına son vermesine yol açacak Nazi barbarlığını, kitlelerin yaşadığı "akıl tutulmasını", iktidar hırsı içindeki kişilerin portrelerini, politikanın, tektipleştirmenin ve hoşgörüsüzlüğün yüzlerce yıldır insanlığı sürüklediği felaketi tarihin içinden büyük bir özenle seçtiği kişilere dair biyografik çalışmalarına da yansıtmıştır. Peş peşe kaleme aldığı *Fouché*, *Marie Antoinette*, *Erasmus*, *Mary Stuart* ve *Castellio Calvin'e Karşı* bunun açık örnekleridir: *Fouché*, nispeten arka planda kalmış olmasına rağmen Fransız siyasetine damga vurmuş, güç uğruna her devrin adamı olmayı becermiş bir politikacının portresiydi.[7] Fransız Devrimi sonrası "vatan hainliği" ile suçlanarak giyotinle idam edilen (1793), XVI. Louis'nin karısı kraliçe Marie Antoinette halkın yaşadıklarına duyarsızlığı, keyfine düşkünlüğü, müsrifliği, entelektüel bakımdan düşüklüğü, niteliklerine bakmadan arkadaşlarını devlet kademelerinde önemli görevlere getirmesiyle tarihe geçmiş bir isimdi.[8] Zweig'ın hayranlık duyduğu ve kendine örnek aldığı isimlerden olan Erasmus kimseye boyun eğmeyen, olayları tarafsız biçimde değerlendiren, düşünce özgürlüğüne inanan bir hümanistti.[9] Mary Stuart ise

5 Zweig, s. 442.

6 Zweig, s. 428.

7 "Kitaplarım daha önce Nasyonal Sosyalistler tarafından okunma şerefine erişmişti; özellikle politikada hiçbir şeyi sakınmayan bir kişi olarak örnek aldıkları *Fouché*'yi tekrar tekrar okumuş, incelemiş ve tartışmışlardı." Zweig, s. 429.

8 Marie Antoinette'in gerçekliğinin yergilerin ve övgülerin arasında bir yerde olduğuna inanan Zweig'ın, kitabının alt başlığı olarak "Vasat Bir Karakterin Portresi" ibaresini kullanmış olması dikkate değerdir.

9 Zweig'ın *Erasmus*'ta, hümanizmin önde gelen bu ismiyle kendini özdeşleştirdiği, onu anlatırken aslında kendisini anlattığı edebiyat tarihçilerinin üzerinde

Katoliklerle Protestanlar arasında başlayan ve gün geçtikçe şiddetlenen bir mücadelenin ortasında yer alan, entrikalar ve ittifaklarla geçen hayatı idam sehpasında son bulan İskoçya kraliçesiydi. Peki Castellio ve Calvin?

* * *

16. yüzyılda Luther'in başını çektiği Reform hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Calvin, Fransa'dan kaçarak sığındığı Cenevre'de Protestanlığı tamamen kendi anlayışıyla yorumlayarak Calvinizmin kurucusu olur. Protestanların Katolik Kilisesi'ne karşı girişikleri ve epeyce acı çektikleri mücadelede "düşünce ve inanç özgürlüğünü" ateşli biçimde savunan Calvin, Cenevre'de iktidarı ele geçirip bir teokratik din devleti sistemi kurduktan sonra tam manasıyla "sözü yasa haline gelen" bir tirana, diktatöre dönüşüp kendi düşünceleri dışındaki her türlü görüşü sert biçimde bastırır, toplumu kendi belirlediği kalıbın içine hapseder. İnsanların diri diri yakıldığı, işkence gördüğü, "ahlâk polisi"nin denetimi altında evlerin didik didik arandığı, herkesin birbirini ihbar ettiği, son derece baskıcı bir ortam söz konusudur artık.

Başlarda Calvin'in Reformculuğuna içtenlikle inanan, onun şahsında din ve vicdan özgürlüğünün bir savunucusunu gören, bu yüzden de onunla birlikte çalışmak için Cenevre'ye gelen Sebastian Castellio kısa süre içinde Calvin'in ve onun mutlak hâkimiyetinin gerçek yüzünü net biçimde görür. Beri yandan Calvin de hoşgörüyü her şeyin üstüne koyan bu hümanistten doğabilecek tehlikeyi sezer. İkilinin yolları ayrılsa da birbirlerini uzaktan izlemeyi sürdürürler. Calvin'in, kendi görüşlerine karşı çıkan Servet'i din adına diri diri yaktırmasıylaysa Castellio, o meşhur savaş narasını atar: "Bir insanı öldürmek asla bir öğretiyi savunmak değildir, bilakis: Bir insanı öldürmektedir." Bundan sonrası iki taraf için de amansız bir mücadeledir. Ancak devlet aygıtının tamamını elin-

---

anlaştığı bir konudur. Bunu bizzat kendisi, kitapta "üstü kapalı biçimde kendi portresini çizmeye çalıştığını" belirterek de ortaya koyar. Zweig, s. 436.

de bulunduran, her türlü yetkiyle donanmış diktatör Calvin karşısında Castellio'nun mücadelesi –kendi ifadesiyle– "sivrisinek file karşı" gibidir. Yine de Castellio düşüncelerinden hiçbir biçimde geri adım atmaz; vicdan özgürlüğünü, hoşgörüyü sonuna kadar savunur.

Ne var ki, Zweig'ın da kitapta belirttiği gibi "tarihin adil olmaya vakti yoktur. Soğukkanlı bir kronikçi olarak sadece başarıları sayar, bunların ahlâki değerlerini nadiren ölçer. Sadece galiplere göz atar ve yenilenleri gölgede bırakır; bu 'meçhul askerler' çekinmeden büyük unutuluşun mezarına atılır". Nitekim Castellio'nun sadece kendi dönemine olan etkisi değil, kendinden sonraki düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü mücadelesine olan büyük katkısı da unutulur. Eserleri yüz yıllarca yayımlanmaz, ismi adeta yok olur. Bu "devasa haksızlığın kefareti nasıl ödenir ki!"

* * *

1934 yılında *Erasmus*'un yayımlanmasının ardından Zweig artık biyografi-monografi türünde yazmaktan "sıkıldığını" belirtir. Ne var ki Biritish Museum'daki çalışmaları sırasında rastladığı belgeler ve kitaplar onu "farkında olmadan" bu kez de Mary Stuart biyografisine yöneltir;[10] kitap 1935'te yayımlanır. Peki Zweig'ı, aslında sıkıldığını söylediği bir edebiyat türünde neredeyse hiç vakit kaybetmeksizin bir başka çalışma daha yapmaya, *Castellio Calvin'e Karşı*'yı yazmaya iten sebepler nelerdir? Bunun cevabını Zweig'ın günümüze ulaşan mektuplaşmalarından ayrıntılı biçimde öğreniyoruz.

Zweig, 24 Mayıs 1935'te, Cenevre'den bir mektup alır. Ortodoks Calvinciliğe karşı mücadele eden liberal Calvinci biri olan papaz Jean Schorer, cemaatinden Liliane Rosset adı bir kadının (ve bazı arkadaşlarının) Zweig'a bir iki kitapla birlikte bir mektup iletmek istediğini yazmaktadır. Rosset, mektubunda vaktiyle Calvin'in ortodoks anlayışına karşı mücadele etmiş ancak artık adı unutul-

10 Zweig, s. 436.

muş birinin de hayatını kaleme almasının çok yerinde olacağını ifade etmektedir: Sebastian Castellio'nun. Schorer de Zweig'a bu görüşü desteklediğini belirtir:

> (...) Erasmus'a –ki aslında o da Castellio'nun öğretmenlerinden birisidir– adadığınıza benzer bir kitap, muazzam bir etki yaratır ve bana inanın, çok hayırlı olur.[11]

Zweig mektupları okur okumaz, 3 Haziran'da, Rosset'ye yanıt yazar:

> Sebastian Castellio hakkında hiçbir şey bilmediğimin doğru olduğunu kabul etmekten utanç duymuyorum ancak uzun zamandır Calvin'in kişiliği ve onun Servet'le olan amansız mücadelesi ilgimi çekiyordu. Bu mücadelede Castellio benim için tamamen bilinmedik biriydi ve benim alakamı uyandıracağını muhteşem biçimde tahmin ettiniz. Bir kişiliğe nadiren ilk andan itibaren böylesi tutulurum ve tamamen böylesi spontane bir sempati duyarım; onun üzerine bir çalışmayla uğraşmanın iyi olacağını düşünüyorum. Bu, aslında bizim olan bir kavgaya enfes bir giriş olacak.[12]

Rosset'ye yazdığı mektuba ayrıca Schorer için de bir mektup ekler:

> (...) bütün dünyada alevlenen kişisel vicdanları susturmaya yönelik despotluk izole edilmiş bir olgu değil... Siyasetten tiksinirim ama din ve sanat alanlarına şimdi çoktan nüfuz eden bu baskının yarattığı büyük tehlikeyi hissediyorum ve bugün bana değerli gözüken sadece tek bir savaş var: Vicdan özgürlüğü için olan. (...)[13]

---

11 Knut Beck, "Nachbemerkung des Herausgebers", *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt*, Stefan Zweig, Fischer Taschenbuch Verlag, 15. baskı, 2009, s. 236.

12 Beck, s. 236.

13 Beck, s. 236-237.

Hummalı bir çalışmaya girişen Zweig, İsviçre'deki dostlarından da aldığı destekle durmaksızın kitap üzerine çalışır. 12 Mart 1936'da Jean Schorer'e güzel haberi verir: "Çeşitli zorlukların ardından nihayet Castellio'yu bitirdim." Mektuplaşmalar bundan sonra Schorer'in metin üzerine önerileri ve düzeltileri çerçevesinde bir süre devam eder; Zweig bilhassa Castellio'ya duyduğu büyük yakınlığın kendisini Calvin'e ve Calvinizme karşı adil davranmaktan alıkoymamasına büyük önem vermektedir. Castellio'dan haberdar olmasından bir sene sonra, kütüphanelerde geçen uzun saatlerin ve birçok mektuplaşmanın ardından kitap 1936 yılının Mayıs ayında yayımlanır.

Castellio Calvin'e Karşı, ortodoks Calvincilerin tepkisini çekse de genel olarak çok olumlu tepkiler alır; ilk baskı birkaç hafta içinde tükenir. Thomas Mann, 30 Mayıs 1936'da Zweig'a şunları yazar:

> Uzun zamandır sizin Castellio'nuz gibi, içeriğine ve dizaynına böylesine istekle ve tamamen bağlanarak okuduğum bir kitap olmamıştı. Bu heyecan verici bir olay, derinden etkileyici, günün bütün nefretini ve bütün sempatisini, şunu öğreten, tarihsel bir konuda topluyor: Daima aynı şey. Bu, bir yandan acı verici ve aynı zamanda da teselli edici. Castellio hakkında hiçbir şey bilmiyordum, onunla tanışmış olmaktan gerçekten mutluyum ve geçmiş zamandan bir dost edinmiş durumdayım.[14]

* * *

Başlangıçta kendisi de Castellio'dan bihaber olan Zweig, insanlığın, vicdan özgürlüğünün ilk temsilcilerinden olan adama borcunu nasıl ödeyeceğine dair yakınmasının karşılığını misliyle vermiştir. Onu dünyaya adeta tekrar tanıtmış; zalimlere, diktatörlere karşı mücadele eden milyonlarca kişinin bu büyük vicdan savaşçısını kendilerine rehber almalarını sağlamıştır. İlk andan iti-

14 Beck, s. 242-243.

baren sempati duymaya başladığı Castellio, Zweig için de gerçek bir örnek haline gelmiştir: "Castellio, olmak istediğim adamın portresi".[15]

Stefan Zweig, Hitler'in iktidarı tamamen ele geçirdiği 1933'ten sonra kaleme aldığı yapıtlarında, özellikle *Erasmus* ve *Castellio Calvin'e Karşı*'da "diktatörlük ve hoşgörü sorununa tarihsel analojiler seçerek yaklaşır – bunları Reformasyon'un tarihinde bulacağına inanır."[16] Ömrü boyunca inandığı ve savunduğu değerler, sürgünde kaleme aldığı kitaplarında net biçimde ortaya serilmektedir: "Kültürel kozmopolitizm, hümanizm, hoşgörü, anti-diktatörlük, mağlupların zaferi, düşmanların uzlaşması, pasifizm vb."[17] Castellio ve Calvin arasındaki mücadelenin zamanını çok aştığını, aslında bitmek tükenmek bilmeyen bir savaş olduğunu sürekli tekrarlamasının arkasında da bu düşünceler yatar:

> (...) bir dünyevi teröre karşı yalnız başına ve tutkulu biçimde protesto yükselten tek kişi olarak böylesi cesaret sergilemesiyle dahi Castellio'nun Calvin'e karşı kavgası her düşünce insanı için hatırlamaya değer kalacaktır. Fakat problemi ortaya koyması bakımından da bu tarihsel mücadele, döneminin sınırlarını aşmaktadır. Çünkü burada söz konusu olan ne dar bir teolojik tartışma, ne Servet denilen bir insan, ne de liberal ve ortodoks Protestanlık arasındaki kritik bir sorundur: Bu çatışma içinde çok daha kapsamlı, zamanı aşan bir sorun ortaya atılmıştır (...) başka adlarla ve başka biçimlerle sürekli verilmesi gereken

15 10 Ekim 1937'de arkadaşı Joseph Roth'a yazdığı bir mektuptan akt. Klemens Renoldner, "Ich wäre gerne Castellio", *zweigheft* 12, s. 32. (http://www.stefan-zweig-centre-salzburg.at/pdf/zweigheft/zweigheft_12.pdf). Renoldner, Zweig'ın bu dönemde yazdığı birçok mektubu kendi adıyla değil "Castellio" olarak imzaladığını da belirtir.

16 Ruth Bohunovsky'nin Klemens Renoldner ile yaptığı söyleşiden, "Stefan Zweig: Ein Mann von Gestern? Ein Interview mit Klemens Renoldner", http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1982-88372015000200011#aff1 (Renoldner, Salzburg Üniversitesi'ne bağlı Stefan Zweig Merkezi'nin müdürüdür.)

17 Renoldner ile söyleşi, *a.g.y.*

> bir mücadelenin fitili ateşlenmiştir. Burada artık teoloji, döneminin rastlantısal bir maskesinden başka bir şey değildir ve bizzat Castellio da, Calvin de bu görünmez ancak önlenemez çatışmanın cisimleşmiş öğeleridir sadece. Bu kalıcı çatışmanın kutuplarına ne ad verildiği fark etmez –hoşgörüye karşı hoşgörüsüzlük, özgürlüğe karşı vesayet, hümanizme karşı fanatizm, bireyciliğe karşı mekanikleşme, vicdana karşı şiddet– (...)

Castellio, Calvin'e karşı giriştiği mücadeleyi kaybetmiştir ancak Zweig bize onun "ahlâki zaferini" anlatır aslında.[18] Böylece "adil olmadığını" düşündüğü, sadece galiplere yer veren tarihi de karşısına alır ki bu, öteden beri tarzıdır zaten:

> (...) ben hiçbir zaman "kahraman" diyebileceğimiz tipleri tutmamışımdır, tam tersine trajediyi sadece yenilgiye uğrayanda bulmuşumdur hep. Novellalarımda beni çeken şey, hep yenilenlerin yazgısı olmuştur. Yazdığım biyografilerde ise başaranların değil, ahlâki açıdan haklı olanların yanında yer almışımdır. Luther'i değil, Erasmus'u, Elisabeth'i değil, Mary Stuart'ı, Calvin'i değil, Castellio'yu tutmuşumdur (...)[19]

Birçok okurun Calvin'in şahsında Hitler'i, ona kapılıp giden Cenevre halkında Hitler'e sonuna kadar itaati tercih eden Almanları, Calvin'in yardakçılarında Hitler'in ekibini görmesi –kitabın yazıldığı tarih de düşünüldüğünde– elbette hiç garip değildir. Ancak değindiğimiz gibi, kitabın başından itibaren Castellio-Calvin mücadelesinin çağları aşan bir mücadele olduğunu ifade eden Zweig'ın sadece Hitler'i ve Nazileri değil aslında dünyadaki tüm diktatörleri, tiranları, baskıcı kafaları, bir "zihniyeti" hedeflediği çok açıktır.

> Hayır, tabii ki Calvin, Hitler değildir (ara sıra ifade edildiği gibi) – Zweig meseleyi bu kadar basit ele almaz. Ama 16. yüzyıldan ve-

18 Renoldner, "Ich wäre gerne Castellio", s. 32.

19 Zweig, s. 201-202.

rilen örneğin nereden akla geldiğinin farkına varırız: Özgür düşünce savunulmalıdır. Hüküm sürenlerin hoşuna gitmese de.[20]

Castellio'nun, "bu unutulmuş adamın eşsiz cesareti sonraki kuşaklar için her şeyden önce ahlâki manada örnek olmalıdır." Çünkü Zweig, sadece galiplerin anıtlarına bakmayı seven dünyaya gerçek kahramanların kim olduğunun tekrar tekrar hatırlatılması gerektiğinin altını çizer: "Geçici krallıklarını milyonlarca mezar ve paramparça olmuş hayatlar üzerine kuranlar değil, Castellio'nun Calvin'e karşı ruhların özgürlüğü ve insaniyetin yeryüzünde kalıcı olması için verdiği savaştaki gibi zorbalığa karşı yenilen, şiddet kullanmayanlar".

* * *

Zweig, özellikle *Erasmus* ve *Castellio Calvin'e Karşı* kitaplarıyla "Almanya'da Nazi egemenliğinin resmen başladığı, özgür düşüncenin, mantığın sesinin artık kan ve ateşle susturulmaya çalışıldığı bir dönemde zorbalığın karşısında düşünceyi, kitle çılgınlıklarının karşısında bireyin insan olarak kutsallığını ve dokunulmazlığını son bir kez savunmayı denemiştir."[21]

Tüm Avrupa gerçek bir fanatizme, akıl tutulmasına kapılmışken bunu ne kadar başarabildiği şüphesiz tartışılır. Üstelik kitabın yazgısı da Castellio'nun kitaplarının başına gelenleri aratmaz: *Castellio Calvin'e Karşı*'nın ilk baskısı Almanya'da satışa çıkmaz! Çünkü 19 Mart 1936'da –kitap yayımlanmadan yaklaşık sekiz hafta önce–, Reich Başkanlığı'nın 1933 tarihli "halkı ve devleti koruma talimatnamesi"ne dayanılarak yayıncı Herbert Reichner'in Leipzig'deki kitap deposunda bulunan Zweig kitaplarına el konulur, kitapları Almanya'da tamamen ve resmen yasaklanır. "'Castellio' Almanya'da etkisini önceden gösterdi, şimdiye kadar olduğu

20 Renoldner, "Ich wäre gerne Castellio", s. 32.

21 Ahmet Cemal, "Zweig ve Erasmus: İki hümanist üzerine notlar", *Rotterdamlı Erasmus-Zaferi ve Trajedisi*, Stefan Zweig, çev. Ahmet Cemal, 5. baskı, 2015, Can Yayınları, s. 12.

gibi Macaristan, Polonya vb.'lerine de –bu ülkelerin Avusturya ile takas anlaşmaları olmadığından– bu soylu ülke üzerinde yapılan teslimatlar mümkün olmadı" diye yazar Zweig, arkadaşı Joseph Roth'a.[22] Zweig'ın *Castellio*'su Almanya'da, ilk basımının üzerinden 18 yıl geçtikten sonra, 1954 yılında yayımlanır; kendi kitaplarının yayımlanması için aradan yüzyıllar geçmesi gereken Castellio'nun makûs talihi Zweig'a da biraz bulaşmıştır belki de. Bu tekrar baskıdan sonra Calvinciler –yine tıpkı Castellio'nun yazgısına benzer biçimde– gerçekleri tahrif ettiğini, Calvin'in adını kötüye çıkarttığını ileri sürerek 1942'de intihar etmiş olan Zweig'a[23] ve çalışmasında ona yardımcı olan papaz Schorer'e saldırırlar. Ama bir yandan da Castellio adeta yeniden keşfedilir.[24]

* * *

> İlk tiyatro eserim *Thersites*'ten itibaren yenilenlerin ruhsal üstünlük sorunsalıyla sürekli ilgileniyordum. Gücün her biçiminin bir insanda yarattığı katılığı, her zaferin ulusların ruhunda neden olduğu donukluğu göstermeyi ve bunun karşısına insanın içini oyan, ruhunu acıtan ve yaran yenilginin gücünü koymayı hep çekici bulmuşumdur.[25]

"Yenilginin gücü, yenilenlerin ruhsal üstünlüğü"... Castellio'nun Calvin'e karşı giriştiği ve kaybetmeye mahkûm olduğu savaşta Zweig'ın temel odağı... Zamanları dolunca tarihin çöp tenekesindeki yerlerini alacak diktatörlere, zalimlere karşı verilen her mücadelenin temeli de değil mi zaten biraz bu? Tam da bu yüzden *Castellio Calvin'e Karşı*'yı okurken uzak ya da yakın tarihten örnek-

22 Beck, s. 243-244.

23 Calvin, Castellio'nun ölümünden sonra (29 Aralık 1563) sadece birkaç ay daha yaşadı ve 27 Mayıs 1564'te öldü. Hitler ise biraz daha fazla dayandı: 22 Şubat 1942'de hayatına son veren Zweig'tan yaklaşık üç yıl sonra, 30 Nisan 1945'te kafasına sıktığı kurşunla kendini öldürdü. Bir yazgı benzerliği daha?

24 Wolfgang F. Stammler, "Einführung", *Das Manifest der Toleranz*, Sebastian Castellio, Alcorde Verlag, 2013, s. 19-20.

25 Zweig, s. 293.

lerin sürekli akla gelmesi kaçınılmaz. Çünkü insanlık da tarih de ne acımasız despotları ve onların yardakçılarını ne de onlara karşı verilen düşünce ve vicdan özgürlüğü mücadelesini unutur. Çünkü "her Calvin'e karşı daima bir Castellio ayağa kalkar" ve her Castellio'yu hatırlayacak, hatırlatacak birileri mutlaka çıkar.

Giriş

Celui qui tombe obstiné en son courage, qui, pour quelque danger de la mort voisine, ne relâche aucun point de son assurance, qui regarde encore, en rendant l'âme, son ennemi d'une vue ferme et dédaigneuse, il est battu, non pas de nous, mais de la fortune; il est tué, non pas vaincu: les plus vaillants sont parfois les plus infortunés. Aussi y a-t-il des pertes triomphantes à l'envi des victoires.[1]

– MONTAIGNE

"Sivrisinek file karşı", Sebastian Castellio'nun kendi el yazısıyla, Calvin'e karşı yazdığı polemiğin Basel kopyası üzerine düşülen bu not öncelikle garip bir etki yaratır ve hümanistlerin basmakalıp abartılı ifadelerinden birisiymiş gibi gelir. Ancak Castellio'nun bu sözleri ne bir abartı ne de ironiydi. Bu yürekli adam böylesi çarpıcı bir benzetmeyle arkadaşı Amerbach'a, Calvin'i fanatik "en doğrusunu ben bilirim"ci

1 Yere düşse de cesaretini yitirmeyen, en büyük ölüm tehlikesi karşısında kendine güveni sarsılmayan; ruhunu teslim ettiği anda bile düşmanına sert ve hor görür bir biçimde bakan kişi yenilir ama bize değil, kötü talihe; katledilir ama fethedilemez. En cesurlar, genellikle en talihsiz olanlardır. Dolayısıyla zaferlerden daha fazla imrenilecek muzaffer yenilgiler vardır.

tavrıyla bir insanı ve böylece Reformasyon'daki vicdan özgürlüğünü katletmekle aleni biçimde suçlayarak nasıl büyük bir düşmana meydan okuduğunun gayet ve son derece trajik biçimde bilincinde olduğunu ifade etmek istiyordu sadece. Castellio, kalemini bir mızrak gibi eline alıp bu tehlikeli kavgaya giriştiği ilk andan itibaren zırhlara bürünmüş diktatörlüğün üstünlüğü karşısında saf düşünsel hiçbir savaşın etkisi olmayacağını ve dolayısıyla girişiminin baştan umutsuz olduğunu tam olarak bilmektedir. Çünkü tek başına, silahsız bir adam, arkasında binlerce ve on binlerce insanın, üstelik devlet gücünün militan aygıtlarının yer aldığı Calvin'le nasıl savaşabilir ve onu yenebilirdi ki! Calvin, muhteşem bir örgütlenme tekniği sayesinde, o zamana dek binlerce özgür yurttaşın yaşadığı bütün bir kenti, bütün bir devleti kaskatı bir itaat makinesine çevirmeyi, her türlü bağımsız tavrı yok etmeyi, kendi biricik doktrini uğruna her türlü düşünce özgürlüğüne ambargo koymayı başarmıştır. Şehrin ve devletin bütün güçleri artık onun emri altındadır; bütün makamlar ve yetkililer, Kent Meclisi ve kilise yönetim idaresi, üniversite ve mahkemeler, maliye ve ahlâk, rahipler, okullar, kolluk kuvvetleri, hapishaneler, yazılanlar, söylenenler ve hatta fısıltıyla dile getirilen sözler bile. Öğretisi yasa haline gelmiştir ve en hafifinden bir şeyi sorgulamaya cüret eden biri hızlıca her türden tartışmayı sona erdiren argümanları, yani her fikrî tiranlığın argümanları olan zindanı, sürgünü ya da odunlar üzerinde yakılma tehdidini çok geçmeden öğrenecektir; artık Cenevre'de tek bir hakikat geçerlidir ve peygamberi de Calvin'dir. Üstelik bu korkutucu adamın korkutucu gücü, kent duvarlarının çok ötesine uzanmıştır; İsviçre federal kentleri ona kendilerinin en önemli siyasi müttefiki olarak bakmaktadır; dünyadaki Protestanlar bu en şedit Hıristiyanı ruhani mareşalleri, prensleri ve kralları olarak seçmiştir ve Avrupa'da Roma'yla birlikte

Hıristiyanlığın en etkili örgütlenmesini inşa eden kilise önderinin gönlünü çelmek için çabalamaktadırlar. Onun bilgisi olmadan dönemin siyasetinde hiçbir olay gerçekleşemez, onun isteği dışında tek bir şey bile: Artık St. Pierre vaizinin düşmanlığını kazanmak, imparatorun ya da papanın düşmanlığını kazanmak kadar tehlikelidir.

Peki, onun muhalifi Sebastian Castellio, insani düşünce özgürlüğü adına ona ve her türden tinsel tiranlığa karşı çıkan, yalnız bir idealist olan bu adam kimdir? Gerçekten de –Calvin'in gücünün fantastik boyuttaki zenginliğiyle karşılaştırınca– fil karşısındaki sivrisinek! Kamusal etkisi bakımından ele alındığında, bir *nemo*, "hiç kimse", bir hiç ve üstelik bir yoksul, karısının ve çocuklarının geçimini tercümeler yaparak, özel dersler vererek zorlukla sağlayabilen muhtaç durumda bir bilgin; yabancı bir ülkede oturma izni ve yurttaşlık haklarından yoksun bir mülteci; bir çifte göçmen: Dünyanın fanatizmle çıldırdığı bütün dönemlerde olduğu gibi insan, çatışan bağnazların arasında güçsüz ve tamamen yalnız kalır. Uzun yıllardır kovuşturmaların ve yoksulluğun gölgesinde yaşayan bu büyük ve alçakgönüllü hümanist varlığını sonuna kadar kıt kanaat sürdürür ancak sonuna kadar da özgürdür, çünkü hiçbir tarafa bağlı değildir ve hiçbir fanatizme boyun eğmemiştir. Ancak Servet'in katliyle vicdanının kendisini kuvvetle çağırdığını hisseder ve saldırıya uğrayan insan hakları adına Calvin'i suçlamak üzere barışçıl çalışmalarını bir yana bırakır; ancak ondan sonra bu yalnızlık kahramanlık düzeyine çıkar. Zira kavgaya alışkın düşmanı gibi kendisini esirgeyen ve tahkim eden, vicdansızlık düzeyinde kararlı ve planlı biçimde örgütlenmiş takipçileri yoktur Castellio'nun; güvenebileceği, ister Katolik ister Protestan olsun hiçbir taraf bulunmaz; bir zamanlar Luther'i ya da Erasmus'u koruyan türden hiçbir soylu bey, hiçbir imparator ya da kral yoktur; ona hayranlık duyan az sayı-

daki dostuysa yalnızca gizlice fısıldadıkları sözlerle onu yüreklendirmeye cesaret edebilirler. Çünkü tehlike, ölüm tehlikesi büyüktür; bütün ülkelerde Katolik Kilisesi'ne ters düşenlerin sapkın sayılıp av hayvanları gibi kovalandığı, işkence gördüğü bir zamanda, hakları ellerinden alınanların, köleleştirilenlerin adına konuşan ve kendini belli bir olayla sınırlandırmayıp yeryüzünde herhangi bir kişinin dünya görüşü nedeniyle zulme uğramasına karşı çıkan, yeryüzündeki tüm egemenlere karşı kati biçimde hukuku savunan birinin yanında açıkça yer almanın riski çok fazladır. Dönem dönem halkları esir alan, ruhları karartan o korkunç zamanlardan birinde net ve insani bakışını koruyarak yobazca, güya Tanrı'nın şanı için yapıldığı söylenen kıyımları adlı adınca anarak onları gerçekte oldukları gibi cinayet, cinayet, cinayet ve defalarca cinayet diye nitelendirmeye cesaret eden biridir. En derin insani duygularıyla meydan okuyarak sessizliğe tahammül edemeyen tek kişidir ve insanlık dışı davranışlar karşısında çaresizliğini göklere kadar yükseltir, tek başına herkes adına savaşır ve herkese karşı yalnızdır! Çünkü dönemin güç sahiplerine ya da güç dağıtanlarına karşı çıkanlar, fani neslimizin ölümsüz korkaklığı içinde, kendilerine taraftar bulmayı asla umamazlar; dolayısıyla nihai karar anı geldiğinde Sebastian Castellio'nun da arkasında kendi gölgesinden başka kimse ve mücadeleci bir sanatçının ayrılmaz özelliğini oluşturan boyun eğmez bir ruhtaki direngen bir vicdandan başka hiçbir şeyi yoktur.

Sebastian Castellio'nun mücadelesinin başından itibaren sonuç almasının olanaksızlığını bilmesi ve yine de hiç tereddüt etmeden vicdanının sesini dinlemesi bile, bu müthiş "yine de" ve "her şeye rağmen"ler, bu "meçhul askeri" insanlığın büyük özgürlük savaşında kahraman olarak ebediyen övgüye değer kılar; bir dünyevi teröre karşı yalnız başına ve tutkulu biçimde protesto yükselten tek kişi olarak böy-

lesi cesaret sergilemesiyle dahi Castellio'nun Calvin'e karşı kavgası her düşünce insanı için hatırlanmaya değer kalacaktır. Fakat problemi ortaya koyması bakımından da bu tarihsel mücadele, döneminin sınırlarını aşmaktadır. Çünkü burada söz konusu olan ne dar bir teolojik tartışma, ne Servet denilen bir insan, ne de liberal ve ortodoks Protestanlık arasındaki kritik bir sorundur: Bu çatışma içinde çok daha kapsamlı, zamanı aşan bir sorun ortaya atılmıştır, *nostra res agitur*,[2] başka adlarla ve başka biçimlerle sürekli verilmesi gereken bir mücadelenin fitili ateşlenmiştir. Burada artık teoloji, döneminin rastlantısal bir maskesinden başka bir şey değildir ve bizzat Castellio da, Calvin de bu görünmez ancak önlenemez çatışmanın cisimleşmiş öğeleridir sadece. Bu kalıcı çatışmanın kutuplarına ne ad verildiği fark etmez –hoşgörüye karşı hoşgörüsüzlük, özgürlüğe karşı vesayet, hümanizme karşı fanatizm, bireyciliğe karşı mekanikleşme, vicdana karşı şiddet–, bütün bu adlandırmalar esas olarak kişi için nelerin daha önemli olduğuyla ilgili içsel ve kişisel bir karar anlamına gelir – insancıllık mı siyaset mi, *ethos*[3] mu *logos*[4] mu, bireysellik mi ortaklık mı?

Özgürlük ile otorite arasında daima gerekli sınıra hiçbir ulus, hiçbir çağ ve hatta hiçbir düşünen insan kayıtsız kalamaz: Çünkü otoritenin yokluğunda özgürlük mümkün değildir (yoksa kaosa dönüşür) ve özgürlük olmadan da otorite olmaz (yoksa tiranlığa dönüşür). Kuşkusuz, topluluk içinde erimek insanın doğasında gizli bir arzu olarak mevcuttur; insanlığa barış ve düzeni kesin olarak getirecek belli bir dinî, ulusal ya da toplumsal sistemi keşfetmenin olanaklı olduğu inancını insanların zihninden söküp atmak

2 (Lat.) Bizim meselemiz.

3 (Eski Yun.) Bir kişinin davranış tarzı, karakteri; bir kültürün ya da topluluğun karakteri veya ruhu.

4 (Eski Yun.) Düşünce, akıl, anlam, mantık; akıl yürütme.

olanaksızdır. Acımasız diyalektiğiyle Dostoyevski'nin Büyük Engizisyoncusu,[5] insanların çok büyük kısmının kendi özgürlüklerinden korktuklarını kanıtlamıştır ve gerçekten de geniş bir insan grubu etraflı sorunların verdiği yorgunluk, yaşamın karmaşıklığı ve kendilerine yüklediği sorumluluklar karşısında, dünyanın her tür düşünme faaliyetini kati, kesin, nihai olarak üzerlerinden alacak bir biçimde mekanikleştirilmesi için arzu duyarlar. Varoluş sorunlarının kalıcı çözümüne yönelik bu Mesihçi arzu, toplumsal ve dinsel tüm peygamberlerin yolunun önündeki engelleri ortadan kaldıran bir maya işlevi görür: Bir kuşağın idealleri ateşini ve canlı renklerini yitirdiğinde ikna yeteneği güçlü bir adam ayağa kalkar ve yeni, gerçek formülleri yalnızca kendisinin bildiğini kendinden emin biçimde ilan ederse binlerce kişinin güveni hemen bu sözde halk kurtarıcısına veya dünya kurtarıcısına doğru yönelir – yeni bir ideoloji (ki bu, onun metafizik manasıdır) dünyada daima, her şeyden önce yeni bir idealizm yaratır. Çünkü insanlara birlik ve saflıkla ilgili yeni bir hayal sunan kişi, insan enerjisinin en kutsallarını da canlandırmış olur: Kendini kurban etme ve coşku. Milyonlarca insan sanki bir büyüye kapılmış gibi kendilerini ona teslim etmeye, onun kendilerini baştan çıkarmasına, hatta kendilerine şiddet uygulamasına seve seve razı olurlar; böylesi bir tebliğci ya da vaatçi onlardan bir şeyler istedikçe, onlar daha da fazlasını vermek isterler. Düne kadar onlar için en büyük mutluluk olan özgürlüklerinden onun daha kolay yönetebilmesi için kendi rızalarıyla seve seve vazgeçerler ve Tacitusçu eski *ruere in servitium*[6] anlayışı, dayanışmanın verdiği aşırı heyecanla gönüllü olarak kölelik altına girmeleriyle ve kendilerini döven kırbacı pohpohlamalarıyla tekrar tekrar gerçekleşir.

5 *Karamazov Kardeşler* romanından bir bölümün başlığı.

6 (Lat.) Köleliğe koşturmak.

Düşünen her insan, yeryüzünün bu en manevi gücünün getirdiği böylesi ihtimal dışı muhteşem önerilerinin yaşlı, cazibesiz ve teknikleşmiş dünyamız için her zaman bir fikir olarak işe yarayacağını akledebilir ve insan, dünyanın aklını başından alan böylelerine karşı kolaylıkla baştan çıkarak onlara hayran olup, onları yüceltebilir; zira anlamsız şeyleri bir ruha dönüştürmeyi başarabilirler gibi gelir insana. Ne var ki, böylesi idealistlerin ve ütopyacıların ruha en kötü biçimde ihanet ettiklerine dair foyaları zaferi kazanır kazanmaz, hemen hemen istisnasız, ortaya çıkar. Çünkü güç, mutlak güç elde etmeye zorlarken, zafer de zaferin istismarına neden olur ve kendi hayallerini birçok kişiye benimsetebildikleri, taraftarlarını kendileri için yaşamaya, hatta kendileri için ölmeye ikna edebildikleri halde bu fatihler, bu durumdan hoşnut olmak yerine çoğunluğu tümden dönüştürme, tarafsız kalanlara kendi dogmalarını dayatma hırsına kapılırlar; boyun eğenler, uyduları, ruhsal köleleri, her hareketlerinin ebedi takipçileri asla yetmez onlara – hayır, özgürlerin, az sayıdaki bağımsızların da methiyelerini ve kulluğunu görmek isterler ve kendi dogmalarını biricik gerçek olarak yerleştirmek isterler, her farklı düşünceyi devlete karşı suç olarak damgalarlar. Dinsel ve siyasal ideolojilerin diktatörlüklere dönüşür dönüşmez, tiranlığa doğru şekil değiştirmeleri laneti sürekli tekrarlanır. Bir fikir insanı, kendi inanç ve öğretisinin içsel gücüne olan inancını yitirir yitirmez onu zor yoluyla yaymaya çalışır ve insan özgürlüğüne karşı savaş ilan eder. Nasıl bir fikir olursa olsun – başka inançları tektipleştirmek ve düzenlemek üzere teröre başvurduğu andan itibaren artık bir ideal değil vahşettir. Başkalarına şiddet yoluyla dayatılan en saf gerçekler bile ruha karşı işlenmiş bir günahtır.

Ancak ruh gizemli bir unsurdur. Hava gibi, ne elle tutulabilir ne de gözle görülebilir; bütün biçimlere ve formülle-

re yumuşakça uyar gibidir. Böylece despotik mizaçlı kişileri, onu tamamen bastırıp ezmek, kilit altına almak, tıpalayıp kolayca şişelemek mümkünmüş gibi bir hayale kapılmaya sevk eder. Ancak her sıkıştırma çabası, onun içinde bir karşı tepki yaratır ve tam da ezilip sıkıştırıldığında bir patlayıcıya, patlayıcı maddeye dönüşür; her baskı er ya da geç isyana yol açar. Çünkü insanlığın ahlâki bağımsızlığı zaman içinde –ebedi bir tesellidir bu!– yıkılmaz biçimde kalır. Bugüne kadar tek bir dini ya da tek bir dünya görüşünü diktatörlükle bütün dünyaya zorla kabul ettirmek başarılamamıştır, hiçbir zaman da başarılamayacaktır; çünkü akıl her zaman her türlü kölelikten kaçacak, dayatılan biçimlere uygun düşünmeyi, yavanlaşmayı, sığlığı, düşünce miskinliğini ve aynılaşmayı reddedecektir. Varoluşun kutsal çeşitliliğini yalnızca kaba güçle kabul ettirilmiş bir ilkeye dayanarak tek bir ortak paydada toplama, insanlığı ak ya da kara, iyi ya da kötü, Tanrı'dan korkanlar ya da sapkınlar, devlet yanlıları ya da devlet düşmanları olarak ikiye ayırma çabası ne kadar aptalca ve ne kadar beyhude bir çabadır! Her zaman insan özgürlüğünü bu biçimde sınırlandırmaya karşı direnen bağımsız beyinler, şu ya da bu biçimde ortaya çıkan "*conscientious objectors*"lar,[7] bu gibi her tür vicdani baskı karşısında kararlı hizmet retçileri olacaktır ve hiçbir barbarlık dönemi, hiçbir sistemli tiranlık, birinin kitlesel baskılardan kurtulmayı başarıp, tek ve yanılmaz gerçeği şiddetle savunanlara karşı kişisel bir inançla kendi tek ve biricik gerçeğini savunmasını engelleyememiştir.

16. yüzyıl da, tıpkı yüzyılımız gibi, kendi zorba ideolojileriyle gerilmiş olsa da böyle özgür ve satın alınamaz ruhlara tanık olmuştur. İnsan, o günlerin hümanistlerinin mektuplarından, dünyadaki zorbalık karşısında duydukları derin üzüntüyü, dogma sahiplerinin her birinin aptal pazar çığırt-

7 (İng.) Vicdani retçi.

kanı gibi "Bizim öğrettiğimiz ne varsa gerçektir, bizim öğretmediğimiz ne varsa yanlıştır" duyurularına besledikleri nefreti yakından görebilir. Ah, bu aydınlanmış dünya vatandaşları, insani olmayan insanlık düzelticilerinin, güzelliğe inanç besleyen dünyalarına dalışları ve zorba ortodoksinin ağızlarından köpükler saçarak yaptığı açıklamalar karşısında nasıl da dehşete düşmüşlerdir; ah, dünyadaki güzelliği öldürmek isteyen ve dünyayı bir ahlâki seminere dönüştürmek isteyen şu Savonarola'lar[8] ve Calvin'ler ve John Knox'lar[9] onları nasıl derinden tiksindirmiş olmalı! Tüm bu bilge ve insancıl kişiler, trajik bir basiretle bu hep haklı olduğunu savunan gözü dönmüşlerin Avrupa'yı götürecekleri yeri sezip, aşırı sözlerinin arkasındaki silah seslerini duyar ve bu nefretle birlikte korkunç bir savaşın yaklaşmakta olduğunu öngörürler. Ancak gerçeği biliyor olsalar da bu hümanistler bunun için dövüşmeye cesaret edemezler. Hayatta, neredeyse her zaman alınyazıları bölüşülmüştür; bilenler fail olmaz, failler de bilenler. Bu kırık kalpli hümanistler birbirlerine dokunaklı ve hayranlık uyandıran mektuplar yazar, çalışma odalarının kapalı kapıları ardında şikâyetlerde bulunurlar ancak hiçbiri açıkça Deccal'e karşı çıkamaz. Arada sırada Erasmus'un bulunduğu kuytuluktan birkaç ok fırlatma girişimi olur; komik kıyafetleriyle Rabelais öfkeli kahkahalarını bir kamçı gibi kullanır; soylu ve bilge filozof Montaigne'in *Denemeler*'inde belagatli sözler bulunur ancak hiçbiri, alçakça zulümleri ve idamları önlemek için ciddi bir girişimde bulunmaz. Feleğin çemberinden geçmiş ve tedbirli olma-

8 Girolamo Savonarola (1452-1498), Dominiken din adamı. 1494-1498 yılları arasında Floransa kentinin hükümdarıydı. Reformcuların öncüleri arasında görülmekle birlikte özellikle Rönesans karşıtı vaazlarının yanı sıra günah olarak gördüğü kitapları ve sanat eserlerini yaktırmasıyla tanınmıştır.

9 John Knox (1513-1572), İskoç teolog, yazar, Calvin'den etkilenerek İskoçya'da bir Protestan Kilisesi kurdu. Ateşli vaazlarıyla Protestan-Katolik çatışmasını körükledi. İskoçya Kraliçesi Katolik Mary 1567'de, Knox'un da etkisiyle tahttan indirildi.

yı öğrenmiş bu kimseler, bilge kişinin tartışmaya girmektense böyle zamanlarda yakalanmamak ve kurban edilmemek için kuytulara çekilmesi gerektiğini düşünürler.

Ama Castellio –ki ebedi ünü tam da budur– bütün bu hümanistlerin arasından tek başına azimle öne çıkar ve kaderine meydan okur. Kahramanca bir tutumla zulüm gören yoldaşlarına dair sözünü söyler ve bu yüzden yaşamını tehlikeye atar. Fanatikler tarafından her saat tehdit edildiği halde hiçbir fanatiklik göstermeden, tarafsızca ama Tolstoycu bir kararlılıkla, o korkunç zamanda, hiçbir insana bir dünya görüşü dayatılamayacağına ve hiçbir fani gücün bir insanın vicdanı üzerinde baskı uygulayamayacağına dair inancını bir bayraktar gibi havaya kaldırır; bu inancını hiçbir taraf adına değil insanlığın ebedi ruhu adına dile getirdiğinden düşünceleri de tıpkı bazı sözleri gibi eskimez biçimde kalmıştır. Zamanlarını aşan düşünceler bir sanatçı tarafından şekillendirilirse, insanlığı kavrayan etkilerini daima muhafaza ederler, dünyayı birleştiren inançlar tek tek doktriner ve saldırgan olanlardan daha uzun ömürlüdür. Bu unutulmuş adamın eşsiz cesareti sonraki kuşaklar için her şeyden önce ahlâki manada örnek olmalıdır. Calvin'in Servet'i katletmesini, dünyadaki tüm teologlara karşı haksız bir ölüm olarak değerlendiren Castellio, Calvin'in safsatalarına yönelik ölümsüz "Bir insanı yakmak bir doktrini savunmak değildir, bilakis: Bir insan öldürmektir" sözlerini haykırırken; "Hoşgörü Manifestosu"nda (Locke, Hume, Voltaire'den çok daha önce ve onlardan çok daha görkemli biçimde) herkes için düşünce özgürlüğü hakkını ilan ettiğinde inançları uğruna yaşamını tehlikeye atmıştı. Hayır, Castellio'nun Miguel Servet'in mahkeme kararıyla katledilmesine karşı çıkışını Voltaire'in Calas olayında[10] ve Zola'nın Dreyfus davasındaki

10 1762 yılında Toulouse'da bir Fransız Protestan olan Jean Calas'nın oğlu bahçede asılı bulunur. Kanıtlar olayın intihar olduğu yönünde olmasına rağmen

ondan bin kat daha ünlü karşı çıkışlarıyla aynı kefeye koymamak gerekir – böylesi karşılaştırmalar Castellio'nun benzersiz ahlâki yüceliğinin yakınına yaklaşamaz. Çünkü Voltaire, Calas için mücadeleye giriştiğinde çok daha insancıl bir yüzyılda yaşıyordu; üstelik ünlü bir yazar olarak kralların, prenslerin koruması altındaydı ve benzer biçimde Émile Zola'nın da arkasında görünmez bir ordu gibi tüm Avrupa'nın, tüm dünyanın hayranlığı vardı. İkisi de yabancı birilerinin kaderleri uğruna verdikleri destekle ünlerini ve rahatlarını riske atıyorlardı ancak –ki bu fark esas farktır– ikisi de Sebastian Castellio gibi, yüzyılının insanlık dışı eli kanlı gücüne karşı insanlık uğruna kendi yaşamlarını tehlikeye atmamışlardı.

Sebastian Castellio, ahlâki kahramanlığının bedelini son gücüne kadar ödemiştir. Aklî silahlardan başka silah kullanmak istemeyen, bu şiddet karşıtlığı savunucusunun kaba kuvvet tarafından boğulması acı vericidir – ah, insan, arkasında ahlâki doğruluktan başka bir güç olmayan tek bir kişinin, özel bir yapıya karşı kendini savunma mücadelesinin her zaman ne kadar çaresizce olduğunun tekrar tekrar farkına varır. Bir doktrin devlet aygıtını kontrol etmeye ve onun baskı araçlarını kullanmaya başlar başlamaz tereddüt göstermeden terör rejimi kurar; gücünü sorgulayan herkesin sözlerini boğazına tıkar ve çoğu zaman o boğazı da sıkar. Calvin, Castellio'ya ciddiye alınır bir cevap hiç vermemiştir; onu susturmayı tercih etmiştir. Kitapları yırtılır, yasaklanır, yakılır, kitaplarına el konulur, politik baskılarla komşu kantonda yazma yasağı getirilir ve o artık yanıt veremez, söylenenleri düzeltemez bir hale gelmesine rağmen Calvin'in yandaşları iftiralarla ona saldırır: Kısa zaman son-

mahkeme babayı, oğlunu Katolik olmak istediği için öldürmekten suçlu bulur. Calas, işkence altında bile suçsuz olduğunu söylemesine rağmen sonunda öldürülür. 1764'te olayın üstüne giden Voltaire gencin intihar ettiğini ortaya çıkarınca Calas, ölümünden sonra yeniden yargılanır ve suçsuz bulunur.

ra bu artık bir savaş değil, savunmasız birine alçakça saldırmaktır. Çünkü Castellio artık konuşamamaktadır, yazamamaktadır, yazdıkları sessizce çekmecede durmaktadır. Buna karşın Calvin baskı makinelerine ve kilise kürsülerine, konuşmacı kürsülerine ve kilise meclisine, devlet gücünün tüm aygıtlarına sahiptir ve bunların oynadığı oyunlara acımasızca izin verir; Castellio'nun her adımı izlenir, her kelimesi dinlenir, her mektubu kontrol edilir – garip olan, böyle yüz başlı bir organizasyonun tek bir kişiye karşı üstünlüğü ancak kurmasıdır; Castellio'yu sürgüne gönderilmekten ya da yakılmaktan sadece erken ölümü kurtarır. Ama galip gelen dogmacıların çılgın nefreti onun cesedi karşısında bile dinmez. Mezarına dahi, sönmemiş kireç gibi, suçlamalar ve iftiralar atarlar, adının üzerine küller serperler; sadece Calvin'in diktatörlüğüne değil, genel olarak düşünsel diktatörlüğe karşı savaş açan bu kişinin hatırası ebediyen unutulmalı ve kaybolmalıdır.

Şiddet kullanmayan birine karşı uygulanan bu üst düzey şiddet neredeyse başarılı olmuştur: Bu büyük hümanistin sadece dönemine olan etkisi değil, ünü de uzun yıllar boyunca sistemli biçimde bastırılmıştır; günümüzde bile tahsilli bir kişi Castellio'nun adını hiç okumadığı, hiç duymadığı için asla utanç duymamalıdır. Eserlerinin önemli bir bölümü sansür tarafından on yıllarca, yüz yıllarca basılmaktan alıkonmuşsa nasıl tanıyacaklardır ki! Calvin'in çevresindeki hiçbir matbaa bunları yayımlamaya cesaret edemez ve ancak ölümünden çok sonra ortaya çıktıklarında da hak ettiği şöhret için artık çok geçtir. Bu arada başkaları Castellio'nun düşüncelerini sahiplenir; onun ilk önderi olduğu, çok erken ve göze çarpmadan düştüğü kavga başka isimler altında sürmektedir. Bazıları gölgelerde yaşamak, karanlıkta ölmek yazgısına sahiptir – onu takip edenler Sebastian Castellio'nun şöhretinin semeresini toplarlar ve bugün hâlâ her

okul kitabında Hume ve Locke'un Avrupa'da hoşgörü fikrini ilk yayanlar olduğuna dair yanlışlık okunur, sanki Castellio'nun sapkınlık yazıları hiç yazılmamış ve hiç basılmamıştır. Onun ahlâki cesareti, Servet adına yürüttüğü mücadele unutulmuştur; Calvin'e karşı verdiği savaş, "sivrisinek file karşı" unutulmuştur; eserleri unutulmuştur – Hollandaca toplu eserlerinde yetersiz bir resmi bulunur, İsviçre ve Hollanda kütüphanelerinde birkaç el yazması, öğrencilerinden birkaç teşekkür; çağdaşlarının oybirliğiyle yüzyılının sadece en bilgelerinden değil, en asil insanlarından biri olarak övdükleri bu adamdan geriye kalanların hepsi budur. Bu unutulmuş insana karşı hesabı kapatmak için nasıl da bir şükran borcu söz konusu! Buradaki devasa haksızlığın kefareti nasıl ödenir ki!

Nitekim tarihin adil olmaya vakti yoktur. Soğukkanlı bir kronikçi olarak sadece başarıları sayar, bunların ahlâki değerlerini nadiren ölçer. Sadece galiplere göz atar ve yenilenleri gölgede bırakır; bu "meçhul askerler" çekinmeden büyük unutuluşun mezarına atılır, *nulla crux, nulla corona*, "ne haçla ne taçla" övülür boş yere olduğu için yitip giden fedakârlıkları. Ancak aslında saf, temiz bir biçimde girişilen hiçbir düşünce çabasına boşuna denemez, gücün ahlâki kullanımına dair hiçbir çaba evrende asla tamamen kaybolmaz. Yenilenler de mağlup düşmelerine rağmen zamanı aşan ideallerin erken öncüleri olarak yerlerini alırlar; çünkü bir düşünce ancak onun uğruna yaşayanlar ya da ölenler varsa, ona inananları ve ikna olanları yaratabilmişse yeryüzünde yaşayabilir. "Zafer" ve "yenilgi" sözcükleri ruhsal bakımdan farklı bir anlam kazanır ve bu nedenle sadece galiplerin anıtlarına göz atan bir dünyaya daima ve daima insanlığın hakiki kahramanlarının, geçici krallıklarını milyonlarca mezar ve paramparça olmuş hayatlar üzerine kuranlar değil, Castellio'nun Calvin'e karşı ruhların özgürlüğü ve insaniye-

tin yeryüzünde kalıcı olması için verdiği savaştaki gibi zorbalığa karşı yenilen, şiddet kullanmayanlar olduğunun hatırlatılması gerekir.